

Вікторія Небрат

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ¹

Стаття є продовженням розроблення історико-економічних аспектів інституційної реконструкції національної економіки² і представляє результати узагальнення теоретичних основ і методологічних засад аналізу історичного процесу зміни інституційної структури економічної системи.

Ключові слова: теорія інституційних змін, трансформація інститутів, історична траєкторія, інституційна інерція, реконструктивний економічний розвиток, інституційна реконструкція.

JEL: B 250; B 490.

Необхідність конструктивних змін у фінансово-економічних та організаційно-технологічних механізмах суспільного відтворення та функціонування національного господарства вимагає розширення категорійного апарату дослідження цих явищ і поглиблення наукового пізнання нових реалій суспільної взаємодії на основі застосування методологічного інструментарію сучасного інституціоналізму. Розроблення основних напрямів та шляхів формування реконструктивного типу економічного розвитку з урахуванням історичних особливостей трансформації та сучасного стану економіки України, а також закономірностей економічної глобалізації та процесів становлення постіндустріального суспільства, обумовлює необхідність звернення до теорії інституційних змін як теоретико-методологічної основи інституційної реконструкції.

Мета статті – узагальнення теоретичних основ дослідження трансформації господарських інститутів задля розкриття змісту, форм і механізмів інституційних перетворень та обґрунтування можливості та доцільності інституційної реконструкції національної економіки.

Підсумки та уроки інституційної трансформації стали предметом розгляду та висвітлення на сторінках центральних наукових видань з нагоди 25-річчя незалежності України. За проблематикою характеру і механізмів інституційних перетворень серед порушених питань привертають увагу такі: концептуальне осмислення суспільно-політичної динаміки останніх

Небрат Вікторія Василівна (victoria_nebrat@ukr.net), д-р екон. наук, старш. наук. співр.; зав. відділу економічної історії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"; сфера наукових інтересів: історія української та світової економічної думки, інституційна економічна історія.

¹ Стаття представляє результати досліджень автора, проведених в рамках виконання наукового проекту "Загальні та локальні механізми реконструктивного розвитку економіки" (№ держ. реєстрації 0117U002825).

² Див.: Небрат В.В. Інституційний аспект дослідження економічної історії // Економічна теорія. – К., 2016. – № 4.

двадцяти п'яти років у контексті інституційної розбудови Української держави та національного господарства (Смолій, 2016); інституційна специфіка ринкових трансформацій інверсійного типу (Гриценко, 2016); виявлення потенціалу інституційних перетворень та соціогуманітарних ризиків цивілізаційного вибору, який розглядається як вибір способу життя і цінностей, вибір парадигми і стратегій реалізації власного поступу (Пирожков, Хамітов, 2016); роль у трансформації суспільного устрою змін у суспільній свідомості та моделях поведінки, що визначають динамічну комплементарність формальних і неформальних інститутів, можливості створення інституційного середовища, сприятливого для економічного розвитку (Геєць, 2016. С. 4); проблема сумісності традиційних інститутів, структури господарства, традицій управління економікою, успадкованих від радянської планової економіки, із запроваджуваними в ході ринкових перетворень інститутами й управлінськими практиками західного зразка (Зверяков, 2016. С. 8–9); історично сформовані інституційні ризики трансформації власності, зумовлені особливостями національного господарсько-правового менталітету (Гордіца, 2016); інституційні детермінанти розвитку корпоративного сектора національної економіки (Супрун, 2016) та ін. Разом з тим невирішеність практичних проблем інституційної трансформації актуалізує звернення до перегляду її теоретичних основ, зокрема розкриття чинників і механізмів зміни інституційної структури економічної системи суспільства, динамічного поєднання формальних і неформальних інститутів. Залишається недостатньо дослідженим питання про співвідношення заданості інституційної структури попередньою траєкторією економічного розвитку та цілепокладання, інституційного будівництва у процесі інституційних перетворень господарського середовища.

Теоретичну основу дослідження історичної траєкторії розвитку господарства України в контексті завдань його інституційної реконструкції становлять нові підходи до розкриття історико-економічних закономірностей на основі застосування категорій "інститут", "інституційне середовище", "інституційна основа суспільства", "інституційна структура економічної системи", "інституційна зміна", "інституційна еволюція", "формальні та неформальні інститути", визначення траєкторії історичної залежності від попереднього розвитку та апроксимації її на процеси, що відбуваються нині і можуть очікуватися в майбутньому. Виявлення історичних особливостей соціально-економічної та інституційної трансформації України, які обумовили формування базових деструкцій і відтворювальних диспропорцій, вимагає розкриття змісту теоретичних положень та методологічних підходів щодо трактування джерел, типів і характеру інституційних змін економіки.

Згідно з усталеною в інституційній теорії традицією, інститути розглядаються як "правила поведінки", що діють у межах соціокультурних норм (звичок, стереотипів) і загальноприйнятої практики ("рутин"). Таке трактування кореспондується із загальносоціологічним підходом до розуміння інститутів як упорядкованої взаємодії, способу координації діяльності окремих індивідів та груп у соціумі на основі "стійких способів мислення, характерних для великої спільноти людей" (Веблен, 1994. С. 46), "правил гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність" (Уільямсон, 1996. С. 38). Традиція трактування інститутів як певних стереотипів свідомості, що оприявнюються і реалізуються в людській поведінці, була започаткована У. Гамільтоном, який дав класичне визначення інституту: "Інститути – це словесний символ для ліпшого опи-

сання низки суспільних звичаїв. Вони означають переважний і постійний спосіб мислення, який став звичкою для групи або звичаєм для народу... Світ звичаїв і звичок, що до нього ми пристосовуємо наше життя, є переплетінням і безперервною основою інститутів" (Hamilton, 1932. P. 84).

Формування інститутів є результатом тривалого в часі процесу закріплення в людській свідомості певних форм поведінки та оціночних суджень щодо них, визнання окремих форм як загальноприйнятних і становлення на цій основі норм соціальної взаємодії. Практичне значення цього теоретичного положення підтверджує аналіз підсумків ринкової трансформації в Україні. Наголошуючи на ролі змін у суспільній свідомості в перебудові інституційного порядку, В. Геєць зауважив: "Механічне перенесення відносин приватної власності шляхом приватизації державних активів не могло створити життєздатного інституційного середовища для приватнопідприємницької діяльності, натомість стало сприятливим ґрунтом для формування корумпованої та абсолютно неефективної олігархічної моделі економіки" (Геєць, 2016. С. 4).

Визначальну роль у генезі інститутів як стереотипів мислення і діяльності відіграють *цінності* як основа соціальної спільності та база для узгодження відмінних або протилежних інтересів. Сукупність цінностей, звичок, не завжди усвідомлених духовних установок, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини на навколишню дійсність і, відповідно, визначають її поведінку, утворюють *менталітет* – глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості. Згідно з концепцією К. Юнга, основоположне значення для соціалізації особистості та людської взаємодії має колективне підсвідоме – своєрідні інстинкти, що складаються з так званих *архетипів*³, які виринають із глибини психічних несвідомих утворень, втілюють у собі соціальний досвід і передаються з покоління в покоління на генетичному рівні. На основі архетипів, які формують груповий менталітет, цінностей, стереотипів, звичаїв і норм, що визначають рівень соціальної організації, відбувається становлення так званих *неформальних інститутів*, які апробуються і закріплюються завдяки постійній повторюваності взаємодії.

Механізм відтворення неформальних інститутів поєднує постійність (спадковість) і зміну як дві невід'ємні складові будь-якого еволюційного процесу. Основний спадковий елемент у соціоекономічній еволюції – це тягар суспільної інерції, що підтримується умисно культивованою традицією. Тож ключову роль у передачі соціального досвіду та вироблених на його основі норм координації суспільної взаємодії відіграє культура (Boyd, 1985). Вона є механізмом нагромадження, збереження та трансляції інформації про прийнятні й усталені форми поведінки, апробовані моделі узгодження інтересів, правила, що слугують обмеженнями і, водночас, орієнтирами діяльності окремих індивідів і соціальних груп. Отже, культурний розвиток визначає рівень соціальної організації, впорядкованості суспільного життя. Тим самим зменшується невизначеність як головна проблема економічної поведінки. *Суспільна інерція* слугує "запобіжником" культурних розривів, забезпечує тяглість і спадковість неформальних інститутів навіть в умовах радикальних соціально-політичних змін.

Саме неформальні інститути слугували основою соціальної координації у традиційному суспільстві, де норми поведінки та форми діяльності визначалися статусом контрагентів, їхнім місцем у суспільній ієрархії. Утвер-

³ *Архетипи* – первинні природні образи, ідеї, переживання, властиві людині як суб'єкту колективного несвідомого.

дження обміну як основної форми соціальної взаємодії та руйнування традиційного суспільства призвели до витіснення вертикальних (ієрархічних) зв'язків горизонтальними (мережевими). За таких умов вирішального значення набувають *формальні інститути* – сукупність правових норм, які визначають легітимне поле діяльності, встановлюють правила господарської взаємодії та ділової комунікації, зменшують ризики для економічних контрагентів, забезпечують передбачуваність їхньої поведінки. Норми права, що є прозорими й обов'язковими для всіх, забезпечують соціальну координацію в суспільстві, основаному на особистій свободі в політичній сфері та приватній власності і товарно-грошових відносинах – в економічній.

Універсальність юридичних норм має бути забезпечена механізмами їхнього дотримання. Тому вищим рівнем будівництва інституційної структури суспільства є формування спеціального інструментарію, системи організацій та апарату виконавців, призначенням яких є контроль за виконанням норм закону, виявлення порушників, оцінка завданої суспільству шкоди та покарання тих, хто уникає виконання норм закону або прямо їх порушує. Важливо зазначити, що механізми забезпечення дотримання норм однаково супроводжують становлення і функціонування як формальних, так і неформальних інститутів. Для прикладу, кримінальна економіка породжує доволі ефективні механізми дотримання її власних законів – "рекети", "кришування", "відкати" тощо і встановлює жорстку систему "покарать" кримінального характеру (які самі є злочинами з позицій формального законодавства) за порушення встановленого порядку.

Механізм формування інститутів визначає їхню внутрішню структуру: основою виступають уявлення, що передаються через соціальні механізми спадкового відтворення; далі – стереотипи свідомості та поведінки, що безпосередньо пов'язані з менталітетом, історично сформованою економічною культурою; на цьому ґрунті – спонтанно сформовані механізми координації діяльності, неформальні норми взаємодії; відносно вищий щабель становлять законодавчо оформлені та закріплені правові норми; зрештою, в структурі кожного інституту є механізми, що забезпечують контроль за дотриманням норм і санкції за їхнє порушення. Згідно з неінституційною концепцією, поняття *інституційної структури економіки* трактується як сукупність, з одного боку, формальних і неформальних правил і норм, що встановлюють порядок і зменшують невизначеність у процесі обміну, координують взаємодію економічних суб'єктів та, з іншого – інституційних механізмів, які забезпечують їхнє дотримання (Еггертссон, 2001).

Розроблення питань формування та внутрішньої структури інститутів тісно пов'язане з проблемою їхньої *природи*, тобто з'ясування ролі і співвідношення спонтанного розвитку соціальної організації та свідомого встановлення норм і законів. А. Сміт свого часу зазначав: "В усі епохи і в усіх країнах світу люди мали зважати на характери, прагнення та дії одне одного: їм доводилося встановлювати й схвалювати за спільною згодою численні важливі правила та звичаї людської поведінки" (2001. С. 470). Ця теза пізніше дістала розвиток у концепції соціального порядку, згідно з якою людські істоти за своєю природою є соціальними створіннями з внутрішньо притаманними їм природними здібностями вирішувати проблеми соціальної кооперації та винаходити моральні правила для обмеження індивідуального вибору. Завдання виживання суспільного організму в умовах його еволюції та ускладнення структур породжують, за Г. Спенсером, необхідність формування свого роду регуляторів соціальної поведінки,

якими виступають інститути. З розвитком суспільства ця регулююча система ускладнюється, а її роль зростає (Spencer, 1898. P. 46).

Єдність політичної, економічної та правової систем на різних етапах суспільної еволюції, що утворюють зв'язок офіційних правил і неофіційних обмежень, становлять *інституційну основу* суспільства, детермінуючи конкретно-історичні форми соціального буття та траєкторію подальшого розвитку. Економічний застій та занепад, як і успішність господарювання, можуть бути пояснені еволюцією інституційної основи. Зрілість інститутів, що визначають ефективність інституційної основи як регулюючої системи, згідно з концепцією Дж. Ходжсона, може бути оцінена за такими критеріями: по-перше, стабільність сформованих структур власності та правил контролю за ефективністю її використання; по-друге, культура контрактів і зобов'язань, що викликають довіру економічних агентів; по-третє, дієздатність судової системи; по-четверте, політична і правова стабільність (2003. С. 37).

У дослідженнях з економічного права та економіки раціонального вибору, зокрема в працях Ф. фон Хайєка, Г. Демсеца, Р. Коуза, Е. Остром та ін., розглядалося спонтанне продукування соціальних норм як основи інституційної еволюції. Проте наявність певних стереотипів поведінки, визначених моральних норм, сталих традицій, що забезпечують координацію соціальної взаємодії, не створює достатніх інституційних умов для економічного і соціального розвитку. Самоорганізація може дати природний, але не соціальний порядок. Водночас, як стверджував М. Вебер, зміст сучасної доби полягає у заміні неформальної влади законом і відкритими інститутами (Weber, 1978). Важливе методологічне і більш практичне значення має пересторога К. Поппера, який вказував, що хоча структура соціального і, зокрема, економічного середовища у певному сенсі є продуктом людської діяльності, а інститути й традиції являють собою результати людських дій та рішень і змінюються під їхнім впливом, це зовсім не означає, що їх свідомо спроектовано чи сконструйовано. Навпаки, навіть ті інститути, що виникають як результат свідомих і доцільних людських дій, виявляються, як правило, непрямыми, непередбачуваними і здебільшого небажаними побічними наслідками таких дій (Поппер, 1992. С. 111). Разом з тим *інституційне будівництво* поряд зі спонтанною еволюцією інституційних норм становить невід'ємну складову соціального життя.

Механізм еволюції економічних інститутів Ф. фон Хайєк охарактеризував таким чином: "Різні структури, традиції, інститути та інші компоненти цього порядку виникали поступово як варіації тих чи інших звичних способів поведінки. Нові правила подібного роду поширювалися не тому, що люди усвідомлювали їхню більшу ефективність, <...> але просто тому, що групи, які їх дотримуються, починали успішніше відтворюватися" (Хайєк, 1992. С. 46–47). Тому найбільш ефективний порядок дій, що спонтанно стає інститутом, укорінюється в повсякденній господарській практиці, "набуваючи атрибути звичності, традиції, універсальності і загальності, знімаючи тим самим з суб'єкта тягар невизначеності, оцінки та вибору" (Гриценко, 2008. С. 91).

Разом з тим у міру розвитку суспільства розгортається доцільна діяльність, спрямована на формування та юридичне закріплення певних норм і правил. Процес *інституціоналізації* включає три взаємообумовлені складові: по-перше, декларування на законодавчому рівні певних (писаних) правил і норм поведінки економічних суб'єктів; по-друге, легітимація, визнання їх суспільством; по-третє, закріплення цього визнання в неписаних правилах і рамках індивідуальної та суспільної поведінки (Якубенко, 2004. С. 24). Таким чином, формування економічних інститутів є результатом синтезу свідомого

конструювання та спонтанного продукування норм і правил, які проходять випробування і відбір у ході економічного розвитку, в результаті чого частина з них закріплюється ("укорінюється") в господарсько-правовій практиці. Відповідно, за природою і механізмом дії економічні інститути можуть бути продуктом людської свідомості (прагматичні, формальні) та можуть складатися в процесі історичного розвитку (органічні, неформальні).

Якщо у доринкову добу домінуючими були основані на соціальній ієрархії інститути влади, то в ході розвитку ринку ключового значення набувають саме економічні інститути. Будь-який економічний інститут є відносно стійкою сукупністю формальних правил і неформальних норм, які регулюють прийняття рішень, форми діяльності та взаємодії соціально-економічних суб'єктів та їхніх груп та існують упродовж тривалого періоду часу. Базовими економічними інститутами в умовах ринкової системи є приватна власність, контракт і конкуренція. При цьому під власністю мається на увазі не лише чітка і прозора система фіксації та захисту майнових прав, що, безумовно, становить інституційний фундамент ринкової економіки. Не менше значення має можливість вільної передачі прав власності, наявність механізмів "відчуження" та використання майнових прав як вихідний елемент перетворення активів на капітал, який спроможний генерувати додаткову вартість і збільшувати продуктивність. Реалізація потенційної здатності капіталу до розгортання нового виробництва, техніко-організаційних інновацій, залучення продуктивних ресурсів в економічний кругообіг вимагає певних інституційних умов, а саме – створення такої формалізованої системи власності, "яка видобуває економічний потенціал активів і перетворює його на форму, зручну для трансакцій і контролю" (Coto, 2009. С. 51). Приватна власність у традиційному розумінні – закріплення майнових прав на землю та інші фактори виробництва – є необхідною умовою формування ринкової системи, але недостатньою умовою для її розвитку. Інститут власності в капіталістичній економіці – це, за визначенням Е. де Сото, "сфера, де ми ідентифікуємо й оцінюємо активи, комбінуємо й пов'язуємо їх з іншими активами" (2009. С. 50). У розвинених країнах формалізована репрезентація власності є засобом гарантування відповідальності – вона надає потрібну для цього інформацію, правила, норми і механізми примусу. Плюралізм форм власності при цьому не допускає юридичного плюралізму у трактуванні норм і вимог закону.

Відповідальність контрагентів при укладанні угод обумовлена чіткістю і однозначністю правових норм, що визначають повноваження сторін. Тим самим відкриваються можливості для розвитку універсальної економіки контрактів, де відсутні обмеження щодо переміщення, комбінації та інтеграції активів, пов'язані з визначенням і передачею прав власності. Ці обмеження просто трансформуються, відповідно за законів ринку, у певну плату – трансакційні витрати. Повага до власності й забезпечення дотримання угод становлять результат тривалої інституційної еволюції, а отже, не можуть бути запроваджені в ході проведення економічних реформ або встановлені декретом (Гордіца, 2016). Натомість зворотні процеси, як свідчить вітчизняна історія, відбуваються напрочуд швидко – руйнування інститутів власності, заснованих на ній відповідальності та соціального капіталу, що мають у своїй основі довіру до співгромадян, з одного боку, і держави та її інституцій – з іншого, стрімко "зносить" усю конструкцію соціального та економічного устрою суспільного життя.

Економічна свобода, що базується на власності та відповідальності економічних суб'єктів, у ринковому економічному середовищі реалізується через конкуренцію. Згідно з постулатами класичної школи, саме конкуренція і ринковий механізм ціноутворення становлять основу саморегульованої ринкової системи, що збалансовує індивідуальні економічні інтереси, мотиви та стимули (Сміт, 2001. С. 158–159). Отже, без чіткої системи власності неможливий перехід до економіки контрактів, що основана на прозорості правил та обов'язковості дотримання угод. Так само без забезпечення економічної свободи та відповідальності суб'єктів не може бути створене конкурентне середовище, що слугує основою підвищення продуктивності праці, технологічних та організаційних інновацій, досягнення економічного добробуту. Взаємозв'язок і субординація інститутів мають визначальне значення для становлення та розвитку економічної системи. Оскільки інститути є надособистісними утвореннями й формують макроструктуру суспільства, остільки тип суспільства залежить від того, який інститут є домінуючим. Домінування інституту сім'ї сформувало родове суспільство, церкви – феодальне, держави – тоталітарне, ринку і власності – капіталістичне. Водночас домінуючий інститут вимагає від інших інститутів лояльності, що стає умовою відтворення порядку домінування і закріплюється у формальних нормах.

Формальні правила, що утворюють *інституційне середовище*, включають юридичні норми, економічні правила та контракти. Правові норми визначають ієрархічну структуру та порядок ухвалення рішень; економічні – можливі форми організації господарства та "пучок прав" щодо реалізації економічних інтересів та власності; контракти є угодами, що містять умови та правила взаємодії економічних агентів (Ванберг, 1995). Легітимність неформальних норм "є роботою історії і традицій, які сягають далеко за межі можливостей будь-якого одного покоління" (Нісбет, 2008. С. 143). Інститути як сталі, апробовані механізми, моделі поведінки в певних ситуаціях слугують свого роду "програмним забезпеченням" для вирішення конкретних завдань в історично-визначених умовах, спрощують ухвалення рішень економічними суб'єктами. Інституційне середовище слугує "робочою зоною", що визначає економічний простір взаємодії людей, які мають різні цілі, але єдині обмеження та норми поведінки.

Інститути як сформовані способи координації господарської взаємодії синтезують апробовані практики та водночас зазнають трансформації. Необхідність інституційних перетворень визначається внутрішніми імпульсами економічної системи. Йдеться про умови, за яких для збільшення доходів необхідно змінити умови господарської взаємодії, тобто коли інституційна трансформація обумовлена невідповідністю між приватними економічними інтересами та суспільним добробутом. Інститути постійно перебувають у стані динамічної зміни, витіснення одних іншими, що обумовлює, по-перше, зв'язок і спадкоємність історичних станів соціуму, а по-друге, плинність і тимчасовість інституційних форм (Гриценко, 2008. С. 94).

Трактування економіки як складної системи, що еволюціонує, слугує основою застосування обґрунтованого свого часу Т. Вебленом принципу "*кумулятивної причинності*", згідно з яким економічний розвиток характеризується складною причинною взаємодією численних економічних і неекономічних феноменів, що підсилюють один одного. Конкретні факти, події та ситуації набувають значення для характеристики системи як єдиного цілого. Разом з тим, на відміну від формального підходу, ключове значен-

ня мають не лінійні причинно-наслідкові, а функціональні зв'язки та взаємозалежності, зворотна та побічна дія певних чинників, цілепокладання та соціально-психологічні детермінанти економічних процесів тощо.

Застосування підходу, запропонованого Г. Мюрдалем для аналізу проблем слаборозвинених країн (1972), до вивчення інституційної трансформації в Україні може полягати в аналізі низки чинників, пов'язаних круговою причинністю: умови та технологічно-організаційний рівень виробництва, стандарти споживання та якість життя, соціальна стратифікація суспільства, рівень доходів і ставлення населення до праці тощо. Інституційна теорія подолання відсталості та проведення структурних перетворень виходить із того, що економічні процеси не слід розглядати як домінуючі. Проблеми та складнощі індустріалізації, бар'єри на шляху становлення інноваційно-інформаційної моделі розвитку, згідно з цією концепцією, пов'язані не з браком капіталу, а з соціальними суперечностями, архаїчною відсталістю всіх сфер суспільного життя, коли люди не знаходять застосування своїй праці, а матеріальні ресурси не трансформуються в активи. В основі суспільних перетворень має бути не ринковий автоматизм, а свідомо цілеспрямована діяльність держави щодо радикальної зміни суспільних інститутів на основі всебічного врахування місцевих умов та історичних особливостей. Тобто йдеться про інституційні реформи як основу забезпечення конкурентоспроможності національного господарства, добробуту нації та соціального поступу суспільства.

Для успішної трансформації економіки України в напрямі більш високих стадій розвитку в технологічну епоху Третьої та Четвертої промислових революцій Б. Данилишин дав пропозиції та рекомендації для урядів країн, т. зв. "неендогенного капіталізму", що базуються на концепції Г. Мюрдаля та передбачають формування нової моделі відтворення для національного господарства на основі телеологічного принципу та посилення ролі держави (Данилишин, 2016. С. 53–54). Варто зауважити, що підвищення якості інститутів (захищеність прав власності, незалежність і непідкупність суддів, зниження рівня корупції, зміцнення законності, покращення якості державного управління) давно визнане одним із ключових чинників успішної суспільної трансформації та складовою ефективною стратегією соціально-економічного розвитку (Полтерович, 2008).

Теоретико-методологічні основи вивчення сутності та можливого перебігу інституційних трансформацій закладені теорією інституційної зміни Д. Норта. Відповідно до визначення, запропонованого вченим, інституційна зміна – це складний поступовий процес, що включає зміну правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання норм. Усі інститути – від звичаїв, кодексів і норм поведінки до статутного і загального права та контрактів між індивідами – поступово змінюються, а тому безперервно змінюються доступні нам варіанти вибору раціонального способу розподілу ресурсів (Норт, 2000. С. 15). Наростання таких змін може бути настільки повільним і незначним, що вони практично непомітні, хоч, як переконливо довів Е. Тоффлер, у сучасному світі швидкість інституційних змін зростає (2003).

Історико-економічний аналіз трансформації інститутів передбачає вивчення феномену залежності від попереднього розвитку (*path dependency*). Розкриття спадкоємності в еволюції інституційної структури із застосуванням методу *path dependency* було запропоноване американськими економістами-істориками П. Девідом (David, 1975) і Б. Артуром (Arthur, 1989). Згідно з концепцією Д. Норта, саме інституціональна методологія на основі дослідження наслідків залежності інституційної зміни від

її шляху уможлиблює виявлення закономірностей у процесі історичного розвитку, а також є підґрунтям для прогнозування майбутніх змін. Учений, зокрема, зазначав: "Ми не можемо зрозуміти теперішніх варіантів вибору (і визначити їх при моделюванні функціонування економіки), якщо не простежимо поступового розвитку інституцій" (Норт, 2000. С. 129).

Трансформація інститутів, що виступають елементами певної загальної сукупності, актуалізує проблему їхньої ефективності. За умов інституційної зміни витіснення і заміщення одних інститутів іншими та одночасне співіснування інститутів, які мають різну "генетичну природу" і протилежні функції, може призвести до повного руйнування інституційної структури, тобто до інституційного хаосу. Отже, *ефективність інститутів* залежить від того, чи набуває сукупність інститутів ознак системності, чи є ці інститути комплементарними, які наслідки матиме їхнє поєднання. Проблема якості та ефективності тих чи інших інститутів і господарських систем, що спираються на певну інституційну основу, в українській історії безпосередньо пов'язана з особливостями та шляхами інституційної трансформації суспільства (Небрат (ред.) та ін., 2012. С. 75–76). Неформальні інститути загалом та інститути господарювання зокрема завжди були більш інертними, а значить, і більш стійкими до руйнівних дестабілізуючих впливів, у порівнянні з формально-правовими інститутами. Разом з тим стійкість неформальних норм, певна інституційна інерція обумовлюють суперечність між "новими" формальними інститутами, що насаджуються шляхом запозичення із досвіду розвинених країн, та укоріненими стереотипами економічної поведінки.

Якщо докорінна зміна офіційних правил вступає в суперечність з існуючими неофіційними обмеженнями, то між ними виникає нездоланне напруження, що зумовлює довготривалу політичну нестабільність та економічну стагнацію. М. Зверяков, оцінюючи підсумки суспільної трансформації в Україні за двадцять п'ять років державної незалежності, виокремив проблему сумісності традиційних інститутів, структури господарства, традицій управління економікою, успадкованих від радянської планової економіки, із запроваджуваними в ході ринкових перетворень інститутами й управлінськими практиками західного зразка. Наслідком такого поєднання є відсутність умов для внутрішньо- та міжгалузевої конкуренції, а також для нагромадження капіталу в ефективних формах (Зверяков, 2016. С. 8–9).

Для позначення різних типів інститутів залежно від їхньої суспільної ефективності, впливу на економічний розвиток і народний добробут, Д. Аджемоґлу та Дж. Робінсон запропонували терміни "*екстрактивні*" та "*інклюзивні інститути*" (2016). Екстрактивні інститути базуються на концентрації влади-власності, забезпечують використання ресурсів та перерозподіл благ в інтересах вузького кола осіб. Натомість інклюзивні інститути – це норми, що сприяють включенню всіх суб'єктів у процес використання суспільного багатства, примноження капіталу та участі в доходах. Діалектична взаємодія політичних і економічних інститутів зазвичай виявляється у тому, що екстрактивні політичні інститути, властиві тоталітарним суспільствам, підтримують і відтворюють екстрактивні економічні інститути. Суспільствам з розвинутими демократичними традиціями та правовою державою властиві інклюзивні економічні інститути, що базуються на економічній свободі, конкуренції, публічності державного управління. Користуючись цією термінологією, можна стверджувати, що в Україні сформувалася й відтворюється

система екстрактивних економічних інститутів. І жодні політичні зміни досі не забезпечили подолання цієї траєкторії розвитку.

Комплексне завдання створення національної економіки з урахуванням викликів глобальної нестабільності, вимог інформаційно-інноваційного етапу еволюції світового господарства актуалізують проблему *інституційної реконструкції* як особливого способу творення та розвитку ефективної економіки на основі зміни укорінених норм і правил взаємодії як між державою та її громадянами, так і в самому господарському середовищі. Йдеться не лише про еволюцію чи будівництво інститутів, а й про створення й реалізацію інститутів трансформації. Зрозумілою є потреба у вивченні, оцінці та узагальненні історичного досвіду функціонування таких інститутів. Як свідчить практика, роль інститутів трансформації успішно виконують освіта, засоби масової інформації, діяльність громадських організацій тощо (*Небрат (ред.) та ін., 2012. С. 276–297*).

Посилення ролі держави в умовах формування та розвитку ринкових інститутів обумовлене необхідністю встановлення і підтримування стандартів якості, участі в ролі третейської сторони при розв'язанні суперечок з приводу контрактів, які різко ускладнилися, регулювання зовнішніх ефектів і т.п. Водночас важлива роль у функціонуванні та зміні інститутів належить організаціям, які також структурують взаємовідносини між людьми, але виступають, за визначенням Д. Нортона, не правилами, а гравцями (2000. С. 13). Конкретні інституційні обмеження утворюють правила гри, тобто той простір, в якому діють суб'єкти – організації та громадяни. У поняття "організація" входять політичні органи й установи, економічні структури (фірми, профспілки, сімейні фірми, кооперативи), суспільні й освітні установи. Організації створюються для досягнення певних цілей, у процесі руху до яких вони виступають головними агентами (рушіями) інституційних змін. Якщо організації спрямовують свої зусилля на непродуктивну діяльність, це означає, що інституційні обмеження створили таку структуру стимулів, яка заохочує саме таку економічну поведінку.

Згідно з концепцією інституційної зміни, запропонованою Д. Нортоном, країни "третього світу" бідні тому, що інституційні обмеження визначають систему винагород за політичні (або економічні) дії, що не заохочують до продуктивної діяльності; те саме стосується і постсоціалістичних країн. Погоджуємося з думкою Т. Гайдай, яка визначила інституційний порядок, сформований у вітчизняній економіці в результаті попередніх інституційних змін, як різновид моделі економіки обмеженого доступу, що передбачає "домінування правлячої коаліції еліт, наділеної особливими правами обмеження доступу до основних економічних і політичних ресурсів. У неконкурентній економіці "обмеженого доступу" найвищою є віддача від інвестицій у владу-власність, спрямованих на політико-економічне рентоотримання, яке стає потужною альтернативою конкурентній підприємницькій інноваційній діяльності" (*Гайдай, 2016. С. 36*). Варто додати, що така конфігурація інститутів і відповідна система стимулів та орієнтирів економічної діяльності у вітчизняному господарському середовищі почала формуватися ще у період т. зв. "першої хвилі" ринкових реформ (друга половина XIX – початок XX ст.), коли зміна інституційного середовища економіки відбувалася на основі сполучення базових інститутів ринку і традиційних інститутів самодержавної влади (*Небрат, 2016. С. 8*). Загалом деформація інститутів, так само як консервування неефективних норм і практик, є складовою процесу інституційних перетворень.

На думку Т. Пікетті, ключовими параметрами, що обумовлюють інституційну зміну, є нагромадження капіталу та розподіл багатства (2016). Починаючи з XVIII століття, еволюція розподілу власності і доходів призвела до докорінної перебудови інституційної основи суспільного відтворення. Наприклад, протекціонізм із форми покровительства та контролю держави над капіталом перетворився на свою протилежність – механізм, за допомогою якого капітал використовує державу у своїх інтересах. Аналізуючи процеси довготривалої історичної зміни відношення капіталу до доходу, вчений обґрунтував висновок, що швидке економічне зростання зменшує нерівність у розподілі багатства та доходів, тоді як уповільнення зростання призводить до посилення концентрації капіталу, зростання його значення в розподілі та збільшення нерівності. Ці процеси, своєю чергою, слугують пусковим механізмом інституційних змін, які можуть прокладати собі шлях через внутрішньополітичні конфлікти та перерозподіл влади, економічні реформи та зміну курсу економічної політики держави, глобальне протиборство та перебудову світового економічного порядку.

Стан *інституційної рівноваги* Д. Норт визначає як ситуацію, "коли за умов заданої міцності позицій гравців у відстоюванні своїх інтересів та сукупності договірних трансакцій, що становлять загальний економічний обмін, жоден з гравців не вважатиме вигідним виділяти ресурси на переформулювання угод" (2000. С. 110). Однак досягнення такого стану зовсім не означає, що всі економічні суб'єкти задоволені існуючими правилами. Просто зіставлення відносних витрат і вигод, пов'язаних зі зміною правил гри між сторонами-учасниками угод, не можуть її виправдати. Високі видатки інституційної трансформації слугують бар'єром змін, тому неефективні інститути можуть зберігатися тривалий час. Оптимістична модель, яка виходить із уявлення, що неефективні інституції завжди мають витіснитися ефективними, була покладена в основу праці Д. Норта та Р. Томаса про висхідний розвиток західного капіталізму (*North, Thomas, 1973*). Ще раніше еволюційну гіпотезу про неминучість витіснення неефективних інститутів у ході конкуренції запропонував А. Алчіан (*Alchian, 1950*).

Проте історія свідчить, що неефективні форми економіки існували тисячоліттями, а розвиток різних суспільств йде не у напрямі зближення та уніфікації інституційних основ, а навпаки, демонструє все більше різноманіття; конкуренція на економічних і політичних ринках не призводить до послідовного відбракування поганих правил гри. Останні роботи в царині дослідження причин успішності одних націй і занепаду та бідності інших (*Райнерт, 2010; Аджемоґлу, Робінсон, 2016; Пікетті, 2016*), доводять історично тяглий взаємозв'язок економічних і політичних інститутів, вказують на інституційні причини економічної неефективності, що призводять до відтворення і посилення соціальної нерівності та нерівномірності економічного розвитку.

У підтриманні неефективних інституцій може бути зацікавлена держава, якщо це збільшує монопольну ренту. Фактично саме так і було впродовж значної частини історії людства загалом і вітчизняної історії зокрема. Водночас політичним ринкам, за переконанням Д. Норта, органічно притаманна тенденція виробляти неефективні права власності, що ведуть до стагнації і занепаду. Якщо навіть якісь правила гри підривають добробут суспільства, але при цьому призводять до перерозподілу багатства на користь тієї чи іншої могутньої групи, вони, незважаючи ні на що, будуть встановлюватися і зберігатися: "Організації з достатньо сильними позиціями у відстоюванні своїх інтересів використають державу для досягнення цілей, коли ви-

граш від максимізації в цьому напрямі перевищує виграш від капіталовкладень у рамках існуючих обмежень" (Норт, 2000. С. 103).

На особливій ролі груп зі спеціальними інтересами у відтворенні інститутів наголошували Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон: "Потужні владні групи часто повстають проти рушіїв процвітання. Економічний розвиток – це не просто процес збільшення кількості кращих машин або більше освічених людей, а й трансформаційний і дестабілізуючий процес, пов'язаний із поширенням творчої деструкції. Тому розвиток відбувається лише тоді, коли він не блокується економічними невдахами, які відчувають, що їхні економічні привілеї будуть втрачені, й політичними лузерами, які бояться втратити свою політичну владу. Конфлікт навколо обмежених ресурсів, доходів і влади перетворюється у конфлікт навколо правил гри, економічних інститутів, які визначатимуть економічну діяльність й отримуватимуть від неї вигоду" (2016. С. 78). Яскравим історичним прикладом гальмівної ролі держави та груп інтересів у трансформації інститутів є відставання Австро-Угорської та Російської імперій в індустріальному розвитку від більшості європейських країн, що було спричинене системою політичних (абсолютна монархія) та економічних (земельна аристократія, кріпацтво) інститутів, які "заблокували" індустріальні перетворення.

Ще одним чинником, що сприяє збереженню і відтворенню неефективних інститутів у суспільстві, є залежність від власної інституційної історії. Цілком здолати її неможливо, оскільки, як уже зазначалось, попередній шлях інституційних змін визначає сучасний стан економіки та якісні характеристики господарського середовища. Разом з тим, щоб розірвати "порочне коло" відтворення неефективних інститутів, слід "вхопитися за критичний збіг обставин і зруйнувати межі, щоб реформувати свої інститути й стати на шлях процвітання" (Аджемоглу, Робінсон, 2016. С. 111). Система обмежень і вилучень має трансформуватися в систему стимулів до економічної активності. Головним бар'єром на цьому шляху виступає загроза втрати політичної та економічної влади тими, хто за існуючої системи має можливість розпорядження національним багатством та перерозподілу доходів. Інституційна трансформація полягає в зміні правил, а це означає не тільки відкриття нових можливостей та включення потужних мотиваційних механізмів інноваційного розвитку, а й підриг старої налагодженої системи норм і механізмів, що прирікають суспільство й економіку на стагнацію та залежність, але забезпечують еліті можливості контролю та використання суспільних ресурсів і державної влади.

Новим потужним чинником інституційної трансформації суспільства виступає соціальний капітал. Розглядаючи феномен самоорганізації в аспекті створення та закріплення норм соціальної взаємодії, Ф. Фукуяма зауважив, що, по мірі зростання складності та технологічної насиченості економічних процесів, координація дій виникає скоріше знизу, а не нав'язується згори, і базується на спільних цінностях і прийнятних нормах, що дозволяє індивідам ефективно працювати разом для досягнення суспільно значущих результатів (2004. С. 265). Якщо люди усвідомлюють, що вони й надалі житимуть у цьому співтоваристві, користуватимуться створеними благами і будуть послуговуватися прийнятими нормами для їх примноження, то це формує відповідальність і становить основу інституційного будівництва. Таким чином соціальна інклюзія, відповідальність, довіра та солідарність стають детермінантами перетворень інституційної структури суспільства, що отримало відображення в сучасній науковій літературі. Зокрема, упродовж останніх років сформувалися нові теоретичні підходи до трактування соці-

льних чинників економічного розвитку та суспільних трансформацій в Україні. Були порушені такі проблеми: соціальне залучення та відчуження; порушення комунікативної ефективності взаємодії влади та соціуму; розвиток та інституціоналізація соціального діалогу в системі економічної демократизації; комплементарність формальних і неформальних інститутів; соціальна мобільність як критерій оцінки суспільної модернізації; феномен "збіднюючого розвитку" та його наслідки; інституційна асиметрія ліберально-ринкових і соціально-політичних перетворень (Небрат та ін., 2014. С. 381).

Історичний процес зміни інституційної структури економічної системи включає як поступову трансформацію існуючих інститутів, так і їхню відносно стрімку заміну в ході свідомої доцільної діяльності. Під дією зростання ролі соціальних чинників економічного розвитку та утвердження телеологічного підходу до процесу інституційних перетворень, потужних екзогенних впливів та викликів, що обумовлюють поєднання різних інститутів у національній економіці, відкриваються можливості їхньої рекомбінації та соціального конструювання в напрямі досягнення суспільно бажаних цілей.

Висновки. Таким чином, узагальнення теоретичних основ дослідження еволюції інститутів дозволяє розширити та водночас конкретизувати уявлення про джерела, типи і характер інституційних трансформацій. Встановлено, що вони обумовлюються внутрішніми й зовнішніми, економічними, соціальними та технологічними джерелами змін на рівні організацій та національної економіки загалом. При цьому трансформація може відбуватися шляхом еволюції, спонтанних змін, проведення інституційних реформ та запозичення інститутів із подальшою їх імплементацією в інституційну структуру економіки. За характером змін це може бути перехід до екстрактивних або інклюзивних, високо- чи низькосинергетичних; тоталітарно-редистрибутивних або ринково-конкурентних інститутів.

Упродовж років державної незалежності України, поряд з позитивними процесами побудови національної економіки та формування економічних інститутів державності, відбувається укорінення модернізованих екстрактивних інститутів. Запроваджувані державою нові норми не руйнують системи відчуження людини від економіки, ресурсів, можливостей, інформації, доходів, а навпаки, зміцнюють та осучаснюють її. Під виглядом соціального захисту населення розбудовується та укорінюється система вилучення та подальшого перерозподілу життєвих благ, що може бути охарактеризована як "політика бідності". Загрози такого курсу держави пов'язані з посиленням процесів концентрації власності, капіталу, багатства та збільшенням нерівності, що, за умов відсутності економічного зростання, набувають акселеративного характеру. Це вказує на необхідність інституційної реконструкції як процесу формування інституційної структури, спроможної забезпечувати економічну ефективність та соціальний розвиток на основі комплементарного поєднання власних, історично сформованих інститутів із запозиченими ззовні та імплементаваними у вітчизняне господарське середовище. Можливості такої реконструкції визначаються, з одного боку, подвійним характером самої інституційної еволюції, яка в кожний момент часу поєднує старі й нові інституційні форми, відкриваючи простір їх рекомбінації; а з іншого – наявністю суспільного запиту щодо зміни моделі економічного відтворення бідності, відсталості та нерівності на модель інклюзивного економічного розвитку.

Перспективним напрямом подальших досліджень є історико-економічний аналіз інституційних перетворень вітчизняного господарського середовища як поєднання процесів природної еволюції та свідомої

зміни інститутів у ході економічних реформ, оцінка їх економічної та соціальної ефективності.

Література

- Аджемоглу Д., Робінсон Дж. (2016) Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності; пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ: Наш формат, 440 с.
- Ванберг В. (1995) "Теория порядка" и конституционная экономика. *Вопросы экономики*, № 12. С. 86–95.
- Веблен Т. (1994) Теория праздного класса. Москва: Прогресс. 367 с.
- Гайдай Т.В. (2016) Інституційна дефектність квазіринкового середовища як бар'єр для інноваційного підприємництва. *Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу* (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". Київ. URL : <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>. С. 36–37.
- Геець В.М. (2016) Суспільний капітал – 25: одержавленість чи державотворчість? *Економіка України*. №8 (649). С. 3–6.
- Гордіца К.А. (2016) Трансформація власності в Україні: підсумки інституційних змін. *Економіка і прогнозування*. Київ. № 2. С. 24–40.
- Гриценко А.А. (2016) Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. Київ. № 2. С. 9–23.
- Гриценко А.А. (ред.). (2008) Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований. Харьков : Форт. 928 с.
- Данилишин Б.М. (2016) Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті Третьої та Четвертої промислових революцій). *Економіка України*. №8 (649). С. 44–61.
- Зверяков М.І. (2016) Уроки ринкової трансформації в Україні. *Економіка України*. №8 (649). С. 7–25.
- Мюрдаль Г. (1972) Современные проблемы "третьего мира". Москва : Прогресс.
- Небрат В.В. (2016) Інституційний аспект дослідження економічної історії. *Економічна теорія*. № 4.
- Небрат В.В. (2016) Підприємництво і держава: ретроспектива інституційної взаємодії. *Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу* (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". Київ. URL : <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>. С. 6–9.
- Небрат В.В. (ред.) (2014) Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку: монографія; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. К., 396 с.
- Небрат В.В. (ред.) (2012) Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч.; за ред.; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. Київ. Ч. 1. 332 с.
- Нісбет Р. (2008) Догми консерватизму. *Консерватизм: антологія*. 2-е вид. / упоряд. О. Гриценко, В. Лісовий. Київ : ВД "Простір", "Смолооскип". С. 142–177.
- Норт Д. (2000) Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки; пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи. 200 с.
- Пирожков С.І., Хамітов Н.В. (2016) Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. № 6. С. 45–51.
- Пікетті Т. (2016) Капітал у XXI столітті; пер. з англ. Н. Палій. Київ: Наш формат. 696 с.
- Полтерович В.М. (2008) Стратегии модернизации, институты и коалиции. *Вопросы экономики*. № 4. С. 4–24.
- Поппер К. (1992) Открытое общество и его враги. – Т. 2: Время лжепроphetов: Гегель, Маркс и другие оракулы; [пер. с англ.; под ред. В.Н. Саудовского]. Москва: Феникс, Междунар. фонд "Культурная инициатива". 528 с.
- Райнерт Э. (2010) Как богатые страны стали богатыми и почему бедные страны остаются бедными. Москва: ГУ ВШЭ. 382 с.
- Сміт А. (2001) Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Port-Royal. 594 с. (Серія "Філософські першоджерела").
- Смолій В.А. (2016) Українська мрія: 25 років викликів. *Вісник НАН України*. № 8. С. 9–15.
- Сото Е. де. (2009) Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше; пер. з англ. М. Климчук. Київ: Ніка-Центр. 232 с.
- Супрун Н.А. (2016) Рамкові умови та інституційні детермінанти розвитку корпоративного сектору національної економіки. *Український соціум*. № 3(58). С. 72–87.
- Тоффлер Э. (2003) Шок будущего; пер. с англ. Москва: ООО "Издательство АСТ". 557, [3] с. (Philosophy).
- Уильямсон О. (1996) Экономические институты капитализма. Санкт Петербург: Лениздат. 476 с.
- Фукуяма Ф. (2004) Великий разрыв; пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. Москва: ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак". 474 с. (Philosophy).
- Хайек Ф. (1992) Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. Москва. 304 с.
- Ходжсон Дж. (2003) Экономическая теория и институты. Манифест современной институциональной экономической теории; пер. с англ. М.Я. Каждан. Москва: Дело. 464 с.
- Эггертсон Т. (2001) Экономическое поведение и институты; пер. с англ. Москва: Дело. 408 с.
- Якубенко В.Д. (2004) Базисні інститути у трансформаційній економіці: монографія. Київ: КНЕУ. 252 с.
- Alchian A. (1950) Uncertainty, Evolution and Economic Theory. *Journal of Political Economy*. Vol. 58. P. 211–221.

- Arthur W.B. (1989) Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events. *Economic Journal*. Vol. 99, № 394. March. P. 116–131.
- Boyd R., Richardson P.J. (1985) Culture and the Evolutionary Process. Chicago : University of Chicago Press. 340 p.
- David P. (1975) Technical Choice, Innovation and Economic Growth. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamilton W. (1932) Institution. Encyclopedia of the Social Sciences. New York. V. VIII. P. 84.
- North D., Thomas R. P. (1973) The Rise of the Western World. New York : Cambridge University Press.
- Spencer H. (1898) First principles. New York. 344 p.
- Weber M. (1978) Economy and Society. Berkeley: University of California Press. Vol.1.

References

- Adzhemoglu D., Robinson Dzh. (2016) Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti [Why nation in decline. The origin of power, wealth and poverty] ; per. z anhl. O. Demianchuka. Kyiv: Nash format, 440 p. (In Ukrainian)
- Vanberg V. (1995) "Teoriya porjadka" i konstitucionnaja jekonomika ["Theory of Order" and the Constitutional Economy]. *Voprosy jekonomiki*, № 12. P. 86–95. (In Russian)
- Veblen T. (1994) Teoriya prazdnogo klasa [The Theory of the Leisure Class]. Moskva: Progress. 367 p. (In Russian)
- Haidai T.V. (2016) Instytutsiina defektnist kvaziryukovoho seredovyschcha yak barier dlia innovatsiinoho pidpriemnytstva [Institutional defects kvaziryukovoho environment as a barrier to innovation business]. *Pidpriemnytstvo yak rushiina sya suspilnoho prohresu* : materialy kruhloho stolu (Kyiv, 1 hrudnia 2016 r.) / NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnouzv. NAN Ukrainy". Kyiv. URL : <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>. P. 36–37. (In Ukrainian)
- Heiets V.M. (2016) Suspilnyi kapital – 25: oderzhavlenist chy derzhavotvorchist? [Social capital – 25: oderzhavlenist or state building?]. *Ekonomika Ukrainy*. №8 (649). P. 3–6. (In Ukrainian)
- Horditsa K.A. (2016) Transformatsiia vlasnosti v Ukraini: pidsumky instytutsiinykh zmin [Transformation of ownership in Ukraine: results of institutional changes]. *Ekonomika i prohnouzvannia*. Kyiv. № 2. P. 24–40. (In Ukrainian)
- Hrytsenko A.A. (2016) Ekonomika Ukrainy na shliakhu do inkluzyvnoho rozvytku [Ukraine's economy towards inclusive development]. *Ekonomika i prohnouzvannia*. Kyiv. № 2. P. 9–23. (In Ukrainian)
- Gricenko A.A. (red.). (2008) Institucional'naja arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij [Institutional architecture and dynamics of economic transformations]. Har'kov : Fort. 928 p. (In Russian)
- Danylyshyn B.M. (2016) Taktyka evoliutsionizmu v suchasnomu ekonomichnomu rozvytku svitu (v aspekty Tretoi ta Chetvertoi promyslovykh revoliutsii) [Tactics evolutionism in modern economic development of the world (in terms of three and four industrial revolutions)]. *Ekonomika Ukrainy*. №8 (649). P. 44–61. (In Ukrainian)
- Zveriyakov M.I. (2016) Uroky ryukovoi transformatsii v Ukraini [Lessons market transformation in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*. №8 (649). P. 7–25. (In Ukrainian)
- Mjurdal' G. (1972) Sovremennye problemy "tret'ego mira" [Modern problems of the "third world"]. Moskva : Progress. (In Russian)
- Nebrat V.V. (2016) Instytutsiinyi aspekt doslidzhennia ekonomichnoi istorii [The institutional aspect of the study of economic history]. *Ekonomichna teoriia*. № 4. (In Ukrainian)
- Nebrat V.V. (2016) Pidpriemnytstvo i derzhava: retrospektyva instytutsiinoi vzaiemodii [Business and the state: a retrospective institutional interaction]. *Pidpriemnytstvo yak rushiina sya suspilnoho prohresu* : materialy kruhloho stolu (Kyiv, 1 hrudnia 2016 r.) / NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnouzv. NAN Ukrainy". Kyiv. URL : <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>. P. 6–9. (In Ukrainian)
- Nebrat V.V. (red.) (2014) Ukrainaska ekonomichna dumka pro chynnyky ta priorityety ekonomichnoho rozvytku [Ukrainian economic thought of the factors and priorities of economic development]: monohrafiia; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnouzv. Kyiv. 396 p. (In Ukrainian)
- Nebrat V.V. (red.) (2012) Evoliutsiia ryukovykh instytutiv v Ukraini [The evolution of market institutions in Ukraine]: monohrafiia : u 2 ch.; za red.; NAN Ukrainy ; In t ekon. ta prohnouzv. Kyiv. Ch. 1. 332 p. (In Ukrainian)
- Nisbet R. (2008) Dohmy konservatyizmu [Dogma conservatism]. *Konservatyizm: antolohiia*. 2 e vyd. / uporiad. O. Hrytsenko, V. Lisovyi. Kyiv : VD "Prostir", "Smoloskyp". P. 142–177. (In Ukrainian)
- Nort D. (2000) Instytutsi, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]; per. z anhl. I. Dziub. Kyiv : Osnovy. 200 p. (In Ukrainian)
- Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. (2016) Tsyvilizatsiinyi proekt Ukrainy: vid ambitsii do realnykh mozhlyvostei [Civilization Project Ukraine from ambition to real opportunities]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 6. P. 45–51. (In Ukrainian)
- Piketti T. (2016) Kapital u KhKhI stolitti [Capital in the Twenty-First Century]; per. z anhl. N. Palii. Kyiv: Nash format. 696 p. (In Ukrainian)
- Polterovich V.M. (2008) Strategii modernizatsii, instituty i koalicii [Modernization Strategies, Institutions and Coalitions]. *Voprosy jekonomiki*. № 4. P. 4–24. (In Russian)
- Popper K. (1992) Otkrytoe obshchestvo i ego vragi [Open society and its enemies]. – T. 2: Vremja lzheprokov: Gegel', Marks i drugie orakuly; [per. s angl. ; pod red. V.N. Saudovskogo]. Moskva: Feniks, Mezhdunar. fond "Kul'turnaja iniciativa". 528 p. (In Russian)
- Rajner Je. (2010) Kak bogatyie strany stali bogatymi i pochemu bednye strany ostajutsja bednymi [How rich countries became rich and why poor countries remain poor]. Moskva: GU VShJe. 382 p. (In Russian)

- Smit A. (2001) Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii [Wealth of Nations. The study of the nature and causes of the welfare of nations.]. Kyiv : Port-Royal. 594 p. (Serii "Filosofski pershodzherela").(In Ukrainian)
- Smolii V.A. (2016) Ukrainska mriia: 25 rokov vyklykiv [Ukrainian dream: 25 years Call]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 8. P. 9–15. (In Ukrainian)
- Soto E. de. (2009) Zahadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremahaie lyshe na Zakhodi i nide bilshe [The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else]; per. z anhl. M. Klymchuk. Kyiv: Nika-Tsentr. 232 p. (In Ukrainian)
- Suprun N.A. (2016) Ramkovi umovy ta instytutsiini determinanty rozvytku korporatyvnoho sektoru natsionalnoi ekonomiky [Framework conditions and institutional determinants of the corporate sector of the national economy]. *Ukrainskyi sotsium*. № 3(58). P. 72–87. (In Ukrainian)
- Toffler Je. (2003) Shok budushhego [Future Shock]; per. s angl. Moskva: OOO "Izdatel'stvo AST". 557, [3] p. (Philosophy). (In Russian)
- Uil'jamson O. (1996) Jekonomicheskie instituty kapitalizma [Economic Institutions of Capitalism]. Sankt Peterburg: Lenizdat. 476 p. (In Russian)
- Fukujama F. (2004) Velikij razryv [The Great Disruption]; per. s angl. pod obshh. red. A.V. Aleksandrovoj. Moskva: OOO "Izdatel'stvo AST" : ZAO NPP "Ermak". 474 p. (Philosophy). (In Russian)
- Hajek F. (1992) Pagubnaja samonadejannost'. Oshibki socializma [Pernicious self-confidence. The mistakes of socialism.]. Moskva. 304 p. (In Russian)
- Hodzhsn Dzh. (2003) Jekonomicheskaja teorija i instituty. Manifest sovremennoj institucional'noj jekonomicheskoi teorii [Economics and institutions: a manifesto for a modern institutional economics]; per. s angl. M.Ja. Kazhdan. Moskva: Delo. 464 p. (In Russian)
- Jeggertsson T. (2001) Jekonomicheskoe povedenie i instituty [Economic behavior and institutions]; per. s angl. Moskva: Delo. 408 p. (In Russian)
- Yakubenko V.D. (2004) Bazysni instytuty u transformatsiinii ekonomitsi [Basic institutions in transitional economy]: monohrafiia. Kyiv: KNEU. 252 p. (In Ukrainian)
- Alchian A. (1950) Uncertainty, Evolution and Economic Theory. *Journal of Political Economy*. Vol. 58. P. 211–221. (In English)
- Arthur W.B. (1989) Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events. *Economic Journal*. Vol. 99, № 394. March. P. 116–131. (In English)
- Boyd R., Richardson P.J. (1985) Culture and the Evolutionary Process. Chicago : University of Chicago Press. 340 p. (In English)
- David P. (1975) Technical Choice, Innovation and Economic Growth. Cambridge: Cambridge University Press. (In English)
- Hamilton W. (1932) Institution. *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York. V. VIII. P. 84. (In English)
- North D., Thomas R. P. (1973) The Rise of the Western World. New York : Cambridge University Press. (In English)
- Spencer H. (1898) First principles. New York. 344 p. (In English)
- Weber M. (1978) Economy and Society. Berkeley: University of California Press. Vol.1. (In English)

Надходження до редакції 13.04.2017 р.

THE THEORETICAL BASIS THE RESEARCH TRANSFORMATION OF ECONOMIC INSTITUTIONS

Viktorii Nebrat

Author affiliation: PhD in Economics, Senior Researcher, Head, Department of Economy. History, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. E-mail: victoria_nebrat@ukr.net.

The article represents a synthesis of theoretical foundations and methodological principles of analysis of the historical process of changing the institutional structure of the economic system. The theory of institutional change is theoretical and methodological basis of institutional reconstruction. Formation of economic institutions is the result of a combination of appropriate design and spontaneous production of norms and rules that are tested and selected in the course of economic development. The deformation of institutions, as well as preserving inefficient rules and practices are part of the process of institutional transformation. Dependence on own institutional history, the important role of the state and special interest groups determine the preservation and reproduction of inefficient institutions in society.

Keywords: theory of institutional change, the transformation of institutions, the historical trajectory, institutional inertia, reconstructive economic development, institutional reconstruction.

JEL: B 250; B 490.